

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР БЎЙИЧА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБАТНИНГ АХБОРОТ ТАЪМИНОТИ ҲОЛАТИ ВА МУАММОЛАРИ

*Абдурашидова Гўзал Ақром қизи,
Мустақил тадқиқотчи, Тошкент, Ўзбекистон*

STATUS AND ISSUES OF FINANCIAL REPORTING INFORMATION ON FINANCIAL RESULTS

*Abdurashidova Gozal,
Independent researcher, Tashkent, Uzbekistan*

JEL Classification: D2, D25

Аннотация. Мақолада пахта-тўқимачилик кластерларининг иқтисодиётдаги ўрни, уларда бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Пахта-тўқимачилик кластерида молиявий натижалар кўрсаткичларини шаклланишининг назарий асослари таҳлил қилинган. Пахта-тўқимачилик кластерларининг даромадлар ва харажатлар элементлари ва молиявий натижалар бўйича молиявий ҳисобатнинг ахборот таъминоти ҳолати ва муаммолари ўрганиб чиқилган.

Abstract. The role of cotton-textile clusters in the economy, specific aspects of accounting in them are studied in the article. The theoretical foundations of the formation of financial performance indicators in the cotton-textile cluster were analyzed. The state and problems of information supply of the financial report on income and expenditure elements and financial results of cotton-textile clusters are studied.

Калим сўзлар: пахта-тўқимачилик кластерлари, молиявий ҳисобат, даромад, харажат, халқаро стандарт.

Keywords: cotton-textile clusters, financial report, income, cost, international standard.

Кириш. Жаҳон амалиётида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг асосий мақсади ижобий молиявий натижага эришиш, яъни максимал даражада фойда олишдир. Шу ҳолат компанияларда молиявий натижалар ҳисоби ва ҳисоботи тўғрисида тезкор ва ишончли ахборотларни олиш ва муҳим бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятини яратиб берган. Бу шундан далолат берадики, халқаро бозорга чиқиш хорижий ҳамкорларнинг молиявий натижалар ҳисоби ва ҳисоботи хусусиятларини аниқлаш, уларда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини қўллашни тақозо этади.

Иқтисодий ислохотларни амалга ошириш шароитида ҳар бир пахта-тўқимачилик кластерларининг олдига кўйган асосий мақсади бу фойда олишдир. Фойда ижтимоий ишлаб чиқаришни ҳамма босқичларининг иқтисодий категориясидир. Фойда иқтисодий категория ва молиявий яқун сифатида ўзининг энг юқори аҳамиятига бозор муносабатлари, бозор иқтисодиёти даврида кўтарилади. Фойдани барпо этиш, уни реализация қилиш бу кенгайтирилган қайта ишлаб чиқаришни, қиймат қонунини ва хўжалик юритиш усули сифатида фойдаланадиган хўжалик ҳисобининг объектив талабидир. Пахта-

тўқимачилик кластерларининг ишлаб чиқариш ва қайта ишлаб чиқаришнинг доимо кенгайишини, унинг техникавий даражасини мунтазам кўтариб туришни талаб этади. Бунинг учун ишлаб чиқаришда ҳамма вақт фойдага эришилиши, реализация қилиниши ва ундан ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланиш лозим.

Пахта-тўқимачилик кластерлари фаолиятида фойда иқтисодий ҳаракатнинг зарурий шarti мақсади сифатида қаралади. Жаҳон амалиётида фойда дейилганда кўпинча бизнес самарадорлигининг тадбир воситаси сифатида қаралади. Фойда бу даромадлар ва харажатлар фарқланишидаги юқори ўзгарувчанликдир. Улар орасидаги қуйи ўзгарувчанлик эса зарарни ифодалайди. Даромадлар ва харажатлар молиявий натижаларни характерловчи фойдани ўлчашга дахлдор бўлган элементлар ҳисобланади. Даромадлар ва харажатларни, яни фойдани аниқлаш ва ўлчаш - корхона ўз молиявий ҳисоботини тайёрлашда фойдаланиладиган капитал концепцияси ҳамда капиталнинг сақланишига боғлиқ бўлади. Пахта-тўқимачилик кластерларининг даромадлар ва харажаталар элементлари қуйидагича аниқланади.

Материал ва метод. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳар бир пахта-тўқимачилик кластерлари ўзининг ишлаб чиқариш тижорат фаолиятидан кўпроқ даромад олишдан манфаатдор. Аммо нафақат фойда, балки юқорида таъкидланганидек, зарар ҳам фирма ва компания фаолиятининг молиявий натижаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолат фирма ва компания самара бермайдиган ишлаб чиқариш усулларида фойдаланса ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот

истеъмолчилар талабини қондирмаса рўй бериши мумкин.

Фаолият юритишнинг ҳозирги тизим шароитида фойда кўрсаткичи пахта-тўқимачилик кластерларининг асосий ва ахборот маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ва эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириши, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган бўлиши, ишлаб чиқариш ҳаридор учун хизмат қилиши лозим. Тўла хўжалик ҳисобининг муҳим тамойили, пахта-тўқимачилик кластерларининг тўла мустақилликка эришуви ва харажатларни ўз маблағи ҳисобидан қоплашидир. Бу эса пахта-тўқимачилик кластерлари маҳсулот сотишдан олган маблағидан ўзининг ҳамма харажатларини қоплайди ва ундан ташқари фойда ҳам олади. Фойданинг бир қисми бюджетга солиқлар ҳамда бошқа тўловларни тўлаш учун сарфланади, қолгани эса фирма ва компания ихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Фирма ва компания ихтиёрида қолган маблағни қандай мақсадларга сарфлашни ўзи мустақил равишда ҳал қилади.

Фойда, қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи ҳам соф даромаднинг шакллари бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ташкил топиш механизми ва улар йўналишлари бўйича бир биридан фарқ қилади. Қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи давлат бюджетига маҳсулот сотилганидан кейин ўтказилади, бу маблағ умумдавлат ҳамда умумхалқ мақсадлари учун сарфланади. Бу солиқлар давлат бюджетининг фойдаси бўлиб, товарларни сотувчи, маҳсулот ишлаб чиқарувчи, иш ва хизматлар кўрсатувчи

фирма ва компаниялардан белгиланган фоиз ставкалар асосида ундирилади ва бюджетга ўтказилади. Бу давлат бюджетети фойда қисмининг бир бўлагини ташкил қилади.

Фойда пахта-тўқимачилик кластерларининг охириги молиявий натижаси ҳисобланади. У пахта-тўқимачилик кластерларидаромадининг бир қисмини ташкил қилади. Кўпгина одамлар фойда ва даромад тушунчаларини адаштиришади. Аслини олганда фойда бу даромаддан турли хил чегирмалари ва бошқа харажатлар айриб ташлангандан сўнг фирма ва компания ихтиёрида қоладиган даромаднинг бир бўлаги. Фирма ва компания ва ташкилотлар фойдани турли мақсадларда сарф қилишлари мумкин ва бу пахта-тўқимачилик кластерлари таъсис

ҳужжатлари, фирма ва компания раҳбари ёки акциядорлар йиғилиши қарорига биноан амалга оширилади.

Иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш шароитида фойда кўрсаткичини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур даромад ҳисобидан махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар, резерв фонди ташкил этади, капитал қўйилмалар молиялаштирилади ва ижтимоий тадбирлар амалга оширилади.

Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг (2-сон шакл) амалдаги шаклида ўтган йилнинг ва ҳисобот йилнинг мос кўрсаткичлари кўрсатилган, қайсики ҳисобот даврида ўтган йилга нисбатан мос кўрсаткичларнинг ўзгаришлар тенденцияларини ўрганиш учун муҳим ахборот манбаи ҳисобланади.

1-жадвал

Пахта-тўқимачилик кластерининг 2021 йил учун молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (минг сўм)

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)	Даромадлар (фойда)	Харажатлар (зарар)
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан тушган тушум	010	39220169	X	49325157	X
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи	020	X	34499197	X	32989154
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (010-020)	030	4720972		16336003	
Давр харажатлари, жами (050+060+070+080), шу жумладан:	040	X	1456330	X	1669344
Сотиш харажатлари	050	X	138701	X	162622
Маъмурий харажатлар	060	X	324189	X	333745
Бошқа операцион харажатлар	070	X	993440	X	1172977
Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари	080	X		X	
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090		710463	31320	X
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (030-040+090)	100	3975105		14697979	
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (120+130+140+150+160)	110	217881	X	727072	X
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120	9	X	9	X
Фоиз шаклидаги даромадлар	130	217872	X	2034	X

Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг)дан даромадлар	140		X		X
Валюта курси фарқидан даромадлар	150		X	725072	X
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160		X		X
Молиявий фаолият бўйича харажатлар, жами (180+190+200+210)	170	X	3899432	X	15053392
Фоишлар шаклидаги харажатлар	180	X		X	507316
Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоиш шаклидаги харажатлар	190	X		X	
Валюта курси фарқидан зарарлар	200	X	3899432	X	14546075
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	X		X	
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (100+110-170)	220	293554		371659	
Фавқулотдаги фойда ва зарарлар	230				
Фойда солиғи тўлагунга қадар фойда (зарар)	240	293554		371659	
Фойда солиғи	250	X		X	74057
Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	260	X		X	
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари)	270	293554		297602	

Мамлакатимизда жорий қилинган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот бир қанча хусусиятларга эга. Биринчидан, ҳисобот харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ ҳолда молиявий натижаларнинг босқичма-босқич шаклланишига асосланган. Натижада, ҳисобот ахборот фойдаланувчиларга корхонанинг маҳсулот (товар, иш ва хизматлари) сотишдан олинган ялпи фойдаси (сотишнинг натижаси), асосий фаолиятнинг фойдаси (давр харажатлари ҳисобга олингандан кейинги натижа), умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (молиявий фаолият натижалари ҳисобга олингандан кейинги натижа), фойда солиғи тўлагунга қадар фойда (фавқулотдаги фойда ва зарарлар ҳисобга олинган натижа), ҳисобот даврининг соф фойдаси кўрсаткичлари тақдим этилмоқда. Бу кўрсаткичларни ҳисоблаш тартиби халқаро стандартлар талабларига мувофиқ келади. Иккинчидан, ўтган йилнинг шу даврида ҳамда ҳисобот даврида даромад ва харажатлар учун алоҳида устунлар ажратилган. Бу эса даромад ва харажатларни аниқ бир-

бирдан ажратилган ҳолда ёзишга ҳамда ҳисобот даври натижаларини ўтган йилнинг тааллуқли йилларига солиштириш имкониятини беради. Учинчидан, ҳисобот 1-сон БҲМС “Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот”да қайд қилинган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда тақдим этилиши лозим бўлган ахборотларни тўлиқ қамраб олади. Тўртинчидан, ҳисоботнинг ҳар бир кўрсаткичига сатр коди берилган. Оралик кўрсаткичларни ҳисоблаш учун мўлжалланган сатрлар қайси тааллуқли сатрлардаги суммаларни жамлаш ёки айириш орқали топилиши кўрсатилган. Бу эса ҳисоботнинг дастурий таъминотини таъминлайди.

Натижа. Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни таркиби, тузиш ва тақдим қилиш тартибини белгилашда илғор хорижий тажрибаларни қўллаш ва халқаро стандартларга мувофиқлаштириш учун қуйидаги йўналишларда такомиллаштириш лозим, деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, ҳисоботнинг номланишини “фойда ва зарарлар ва

бошқа тўплам даромадлар тўғрисидаги ҳисобот” деб ўзгартириш ва унинг таркибини янгидан ишлаб чиқиш керак, яъни ҳисоботнинг форматини яратиш керак. Маҳсулот (иш ва хизмат) ларни сотишдан тушган тушум, сотилган маҳсулотлар (иш ва хизмат) лар таннархи кўрсаткичларини аниқлаш тартибини ва уларнинг таркибини 15-сон МҲХС “Харидорлар билан шартномалар бўйича тушум” ва МҲХСлари талабларига уйғунлаштириш керак. Бошқа тўплам даромадлар таркибини 1-сон БҲХС “Молиявий ҳисоботларни тақдим этиш” стандарти талаблари асосида ишлаб чиқиш керак.

Иккинчидан, ҳисоботдаги кўрсаткичлар, жумладан сотиш харажатлари, маъмурий харажатлар, бошқа операцион харажатлар, келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари, асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари, молиявий фаолият бўйича даромадлар ва харажатлар каби кўрсаткичларнинг мазмуни, таркибий моддалари ва аниқлаш услубиётини илғор тажрибаларга мувофиқлаштириш лозим.

Учинчидан, ҳисоботда акс эттириладиган кўрсаткичларни тан олиш, идентификациялаш, баҳолаш, уларни ҳисобга олиш протседураси ва усуллари ҳамда ҳисоботда акс эттириш услубиётини такомиллаштириш керак. Чунки, халқаро тамойиллар асосида ишлов берилган ахборотгина объективлик, ишонччилик ва аҳамиятлилик хусусиятларига эга бўлади.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда муҳим кўрсаткичлардан бири бу реализация қилинган маҳсулотларнинг таннархи ҳисобланади. Иқтисодий адабиётларда реализация қилинган маҳсулот таннархи ва ишлаб чиқарилган

маҳсулот таннархи кўрсаткичлари ўртасидаги боғлиқлик этарли даражада ёритилмаган. Ушбу боғлиқликни аниқ акс эттириш учун молиявий ҳисоб ва ҳисобот мақсадларида маҳсулот таннархига доир ҳисобот тузилиши мақсадга мувофиқдир. Зеро олимларимиз таъкидлаганларидек, ортиқча харажатларнинг устидан кундалик назоратни ўрнатиш, ортиқча сарфларга йўл қўймаслик ва шу асосда маҳсулот таннаҳининг камайишига эришиш бухгалтерия ҳисобининг энг муҳим вазифаларидан бўлиб ҳисобланади. Таннархнинг оптималлашишига эришиш, ортиқча сарфларга йўл қўймаслик ҳамда таннархни бошқариш учун даставвал маҳсулот таннархига оид бўлган кўрсаткичлар тизими ва уларнинг ҳисобот мақсадларида илмий таснифи талаб этилади.

Бухгалтерия ҳисобига оид иқтисодий адабиётларни ўрганиш асосида таннархнинг ушбу элементларига қуйидагича таъриф берамиз:

Тўғридан-тўғри материал (бевосита) бу ишлаб чиқаришда унинг асосини ташкил этадиган, яъни тайёр маҳсулот шу материалдан яратиладиган хом-ашё ва захирадир. Ишлаб чиқаришда ёрдамчи ёки иккиламчи аҳамиятга эга бўлган материаллар ҳам ишлатилади. Бундай материаллар билвосита харажатлар бўлиб уларни устама ишлаб чиқариш харажатларига олиб бориш қабул қилинган.

Тўғридан-тўғри меҳнат (бевосита) бу ишлаб чиқаришга жалб қилинган материалларни тайёр маҳсулотга айлантириш ва маҳсулот турларига тўғридан-тўғри идентификациялаш мумкин бўлган харажатдир. Ишлаб чиқариш билан билвосита алоқадор бўлган ва уларнинг меҳнати бир қанча

таннархи объекларига таллуқли бўлган ҳолларда ишчиларнинг меҳнати билвосита харажат сифатини эътироф этилиб устама ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилади. Кластер корхоналарида харажатлар ҳисобини юритишнинг яна бир хусусияти борки, у ҳам бўлса, кластер корхоналарининг битта фаолият билан чегараланмаганлигидир. Шу боис,

кластер корхоналарида бухгалтерия ҳисобини, жумладан турли кўринишдаги харажатлар ҳисобини юритиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур масала бўйича ҳам олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, кластер корхоналарида ҳисоб юритиш бошқа корхоналарга нисбатан сезиларли мураккаблик касб этади.

1-расм. Пахта-тўқимачилик кластерларида харажат объектлари ва улар ўртасида харажатларни тақсимлаш кетма-кетлиги

“Корхоналар ҳисоб сиёсатида даромадлар ва харажатлар ҳамда улар ҳисобини юритиш билан боғлиқ масалаларнинг акс эттирилиши, маҳсулот таннархини ташкил этувчи ҳамда давр харажатларини оптималлаштириш имкониятини бериб, даромадларни ошириш ҳамда натижада корхона фойдасини кўпайтиришга хизмат қилади. Шу боис, ҳисоб сиёсатини тузишда ҳисоб

юритишдаги энг оптимал усулларни танлаш керак. Яъни, ҳисоб сиёсатини тузиш мақсадида, корхонанинг асосий даромад манбаи ва харажатлар таркиби шакллантириб олиниб, мазкур объектлар ҳисобини юритишнинг энг мақбул усуллари мазкур ҳужжатда ўз аксини топиши керак.” деб харажатларнинг хўжалик субъектларида ўта муҳим

аҳамиятга эга эканлигини алоҳида исботлаб берган.

Пахта-тўқимачилик

кластерларида умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш босқичлари:

харажатларни вужудга келиш марказлари бўйича структуравий бўлинмалар томонидан харажатлар тўғрисидаги маълумотларни йиғиш ва жамлаш;

йиғилган маълумотларни харажатлар моддалари бўйича тақсимлашдан олдин, унинг таркиби бўйича таҳлил қилиш;

Умумишлаб чиқариш харажатларини тўғридан-тўғри тақсимлаш – бу пахта-тўқимачилик кластер тузилмасидаги маълум бир харажат объектига сарфланган харажатларни тақсимлаш ва бошқалар:

Хулоса. Пахта-тўқимачилик кластерларида даромад ва харажатлар ҳисобини юритишнинг ўзига хос хусусияти бор, мазкур кластер тизимидаги корхоналарда бир нечта фаолият турлари мавжудли. Кластерларда бухгалтерия ҳисобини, жумладан,

молиявий натижаларни, яъни даромад, харажат, фойда ва зарарлар ҳисобини юритиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур масала бўйича ҳам олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, кластерларда ҳисоб юритиш бошқа корхоналарга нисбатан сезиларли мураккаблик касб этади.

Ҳозирги кунда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни тўлдиришда кўпгина камчиликлар мавжуд. Бизнинг фикримизча, ҳозирги талаблардан келиб чиққан ҳолда фойда ва зарарлар тўғрисида ҳисоботда камида тўртта кўрсаткич келтирилиши лозим: ялпи фойда, бошқа муомалалардан кўрилган фойда, солиқ чиқариб ташлангунга қадар бўлган фойда, солиқ тўлангандан кейинги соф фойда, бундан ташқари реализация ҳажми, реализация қилинган маҳсулот таннархи, фоизлар бўйича тушумлар ва инвестициялардан кўрилган даромадлар, чет эл валютаси операциялари бўйича кўрилган фойда ва зарарлар каби маълумотлар ҳам ҳисобга олиниши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4378526>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, Тошкент 2022 йил 20 декабрь йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2020 йил 21 декабрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2020 йил 24 февралда ПҚ-4611-сонли Қарори <https://lex.uz/docs/4746047>
4. Langfield-Smith, K., Thorne, H., & Hilton, R. W. (2009). Management accounting: for creating and managing value(5th ed.): McGraw-Hill Higher Education, North Ryde.
5. Pylypenko, A. A. Consolidation of accounting information in the reflexive management of the development of competitive potential of the tourist and recreational

cluster. BusinessInform, 2012. pp. 48-51.

6. Claret, J., & Phadke, P. D. (1995). Pricing - A challenge to management accounting. *Financial Management*, 73(9), 20-21.

7. Cooper, R., & Kaplan, R. S. (1992). Activity-based systems: Measuring the costs of resource usage. *Accounting Horizons*, 6(3), 1.

8. Sharma R. S., Accounting for Agriculture Department of ABST, *International Journal of Recent Research and Review*, 2012, Vol. II, pp. 62-66.

9. Skinner, R. C. (1970). The determination of selling prices. *The Journal of Industrial Economics*, 201-217.